

ДИФЕРЕНЦІАЦІЯ СІЛЬСЬКОГО НАСЕЛЕННЯ ЗА ЖИТТЄВИМ РІВНЕМ: РЕГІОНАЛЬНИЙ АСПЕКТ, ПРОБЛЕМИ ЙОГО ПІДВИЩЕННЯ

У статті досліджено диференціацію життєвого рівня сільського населення України за такими складовими як заробітна плата працівників в галузях господарства і за регіонами проживання. Зазначено основні диспропорції нині діючої моделі оплати праці.

Ключові слова: диференціація населення за життєвим рівнем, доходи населення, індекси реальної заробітної плати, розшарування суспільства, регулювання диференціації доходів населення.

I. Вступ. Особливості нинішнього соціально-економічного розвитку

України вимагають зміни пріоритетів соціальної політики держави у сферах реформування політики щодо життєвого рівня населення, який перед усім залежить від заробітної плати та доходів населення в цілому, запобіганню подальшої соціальної поляризації суспільства. Проблема різкої диференціації населення за заробітною платою і за доходами в цілому, як один із негативних наслідків економічної кризи в Україні на початку становлення її державності, і сьогодні залишається досить гострою. Вона посилює поглиблення багатьох інших соціальних проблем та росту соціальної напруги в суспільстві. Навіть деяке загальне зростання рівня життя населення в Україні в останні роки не зменшило поляризацію в українському суспільстві, де найбагатші сильно віддалені від бідних, великі міста – від сільської місцевості, а регіони та області – від центру.

II. Постановка завдання. Проблеми диференціації доходів та шляхам її вирішення приділяється значна увага сучасних науковців, політиків, суспільних діячів. В Україні вивчення аспектів диференціації населення за заробітною платою та доходами займаються такі провідні вчені як Лібанова Е. М., Новиков В. М., Ревенко А. П., Куликов Г. Т., Гнибіденко І. Ф., Колот А. М., Черенько Л. М. та інші. Але основний акцент робиться переважно на кількісному аспекті. Диференціацію доходів розглядають переважно тільки як показник нерівності, тоді

як економічна сутність даної категорії практично не розглядається. У той же час диференціація доходів є об'єктивним соціально-економічним явищем, що породжується існуючим у суспільстві укладом і є його складовою. Вона є об'єктивним процесом розподілу частки виробленого продукту, яка надходить у вигляді грошового доходу в розпорядження соціальних груп чи окремих осіб та залежить від умов виробництва та принципів розподілу суспільного продукту між членами суспільства. Як складова частина соціально-економічної системи диференціація, крім кількісних, має якісні характеристики, що властиві всій системі: стійкість, інтеграційність, компенсаційність, адаптаційність, замкненість.

Економічною основою диференціації грошових доходів населення переважно є диференціація заробітної плати, що обумовлена соціально-економічною неоднорідністю праці. Таким чином, диференціація доходів не лише кількісний показник, а явище, що є частиною соціально-економічної системи. А тому диференціація грошових доходів населення – об'єктивне соціально-економічне явище, що є наслідком процесу розподілу суспільного продукту в грошовій формі між окремими особами чи соціальними групами, який визначається умовами виробництва та принципом розподілу доходів у суспільстві [1, 26].

В Україні посилення диференціації доходів населення протягом трансформаційного періоду пов'язане, перш за все, з різним їх походженням:

- а) від трудової діяльності;
- б) власності;
- в) капіталу;
- підприємницької діяльності.

Доходи розподіляються між власниками факторів виробництва у формі заробітної плати, ренти, відсотків та прибутку.

III. Результати. Досвід періодів трансформаційного спаду та економічного зростання засвідчив практичну відсутність помітних позитивних структурних зрушень на ринку праці в напрямі формування більш прогресивного типу

зайнятості в Україні. Ринок праці України залишається незрілим, розбалансованим і мало-ефективним. Протягом всього періоду після початку економічних реформ держава так і не змогла сформулювати цілісну концепцію політики на ринку праці. Головні зусилля були сконцентровані переважно на одній (причому незначній за вагою) складовій – регулюванні масштабів офіційного безробіття, яке на сьогодні складає близько 3 % економічно активного населення.

Протягом зтяжного трансформаційного періоду відбулися знецінення і поступова деградація трудових ресурсів. Базисною суперечністю ринку праці є економічно необґрунтована і соціально несправедлива занижена ціна праці. Як складова економічної системи заробітна плата вкрай неефективно виконує свої функції – відтворення робочої сили і стимулювання праці. Попри суттєве зростання середньої номінальної заробітної плати, відставання України від країн з розвинутою ринковою економікою за рівнем заробітної плати продовжує зберігатися. Крім того, незважаючи на прискорення темпів зростання реального ВВП, починаючи з липня 2006 року спостерігається стала тенденція до сповільнення приросту реальних зарплат (рис. 1).

їна суттєво відстає від світових стандартів у сфері оплати праці. Так, згідно з міжнародними стандартами для країн Центральної і Східної Європи та СНД введено міжнародний критерій бідності. Відповідно до критеріїв Світового банку бідними вважаються особи, у яких вартість добового споживання складає 4,3 дол. США (в обрахунку за паритетом купівельної спроможності). Для порівняння: для країн з розвинутою ринковою економікою критерій бідності – вартість добового споживання в розмірі 14,46 дол. США. За цим критерієм до категорії бідних в Україні належать 26,7% населення, 14,7% проживають в злиденності. Майже половина населення країни – 46,8 % – вважають себе бідними. За офіційними даними Державного комітету статистики України у грудні 2006 року частка населення, заробітна плата якого була нижча за прожитковий мінімум, становила 18 %, а 13 % населення була нарахована заробітна плата понад 2000 грн. Частка населення, що отримує заробітну плату нижче середньої по країні, сягає 57 % (рис. 2). За такого рівня диференціації фактично немає економічних перспектив для становлення в країні середнього класу.

Соціальне розшарування в Україні характерне й тим, що до категорії бідних потрапили верстви населення, які за освітнім та фаховим

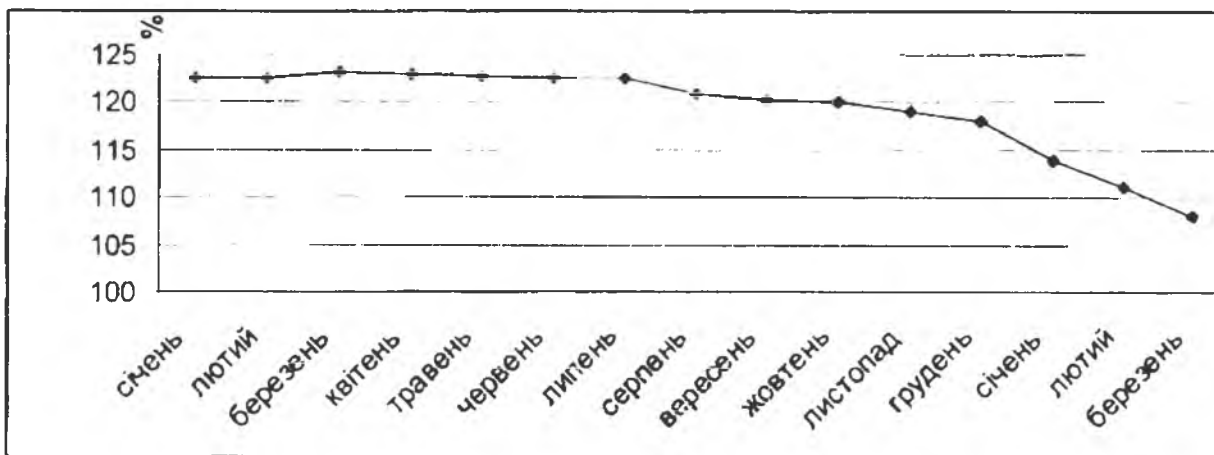

Рис. 1. Індекси реальної заробітної плати у 2006-2007 рр., % до відповідного місяця попереднього періоду

Диспропорційність розмірів заробітної плати є одним з чинників надмірно високої поляризації доходів. Так, 25,5 % працюючих одержують заробітну плату меншу прожиткового мінімуму, тобто понад 3 млн. громадян в Україні своєю працею не можуть забезпечити мінімального рівня споживання. Сьогодні Укра-

рівнем у розвинених країнах складають основу середнього класу та рушійну силу інноваційного розвитку країни. Становище, в якому опинилася ця група суспільства, ускладнюється подальшим зростанням диспропорції в оплаті праці, насамперед в організаціях, підприємствах та установах бюджетної сфери.

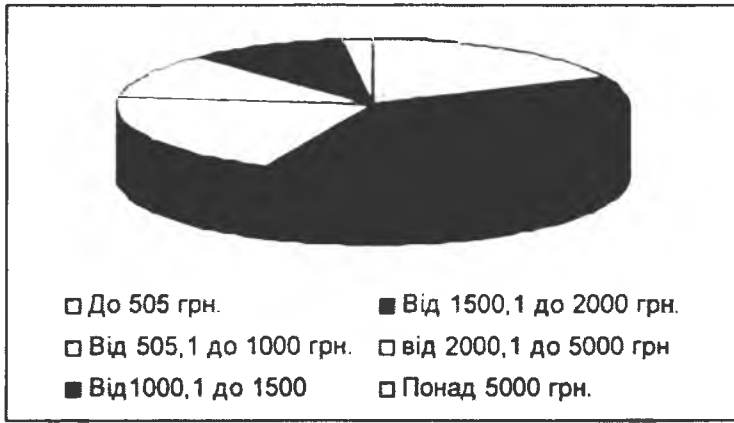

Рис. 2. Розподіл працівників за розмірами нарахованої заробітної плати в Україні, 2006р., %

Висока диференціація заробітної плати безпосередньо пов'язана з міжгалузевою й внутрішньогалузевою нерівністю в оплаті праці незалежно від професійно-кваліфікаційного рівня працівників. Найбільш високі заробітки відзначені в сфері фінансів, найнижчі – у сільському господарстві. Низькою оплата праці залишається в таких соціально важливих сферах, як освіта та охорона здоров'я. Рівень середньомісячної номінальної заробітної плати у цих життєво важливих галузях (806,32 грн. та 657,90 грн. відповідно) – значно нижчий за середній по Україні. У грудні 2006 року частка працівників освіти і охорони здоров'я, яким була нарахована заробітна плата нижче прожиткового мінімуму, становила відповідно 21 % та 19,9 % (рис. 3).

В установах освіти, де працівники мають

високий кваліфікаційний та професійний рівень, у грудні 2006 р. лише 33,7 % працюючих була нарахована заробітна плата понад 1500 грн., в установах охорони здоров'я та соціальної допомоги ще менше – 11,9 %. Разом з тим серед зайнятих у сфері фінансової діяльності зазначена категорія складала 46,5 %. Тобто рівень заробітної плати практично визначається належністю до певної сфери економічної діяльності, а не формується під впливом загально визнаних світовою практикою чинників, якими є кількість, якість та результати праці.

Відтак, якщо на початкових етапах постсоціалістичних трансформацій диференціація доходів відігравала роль стимулу для економічного розвитку, наразі вона перетворюється на його гальмо. Висока частка населення з низь-

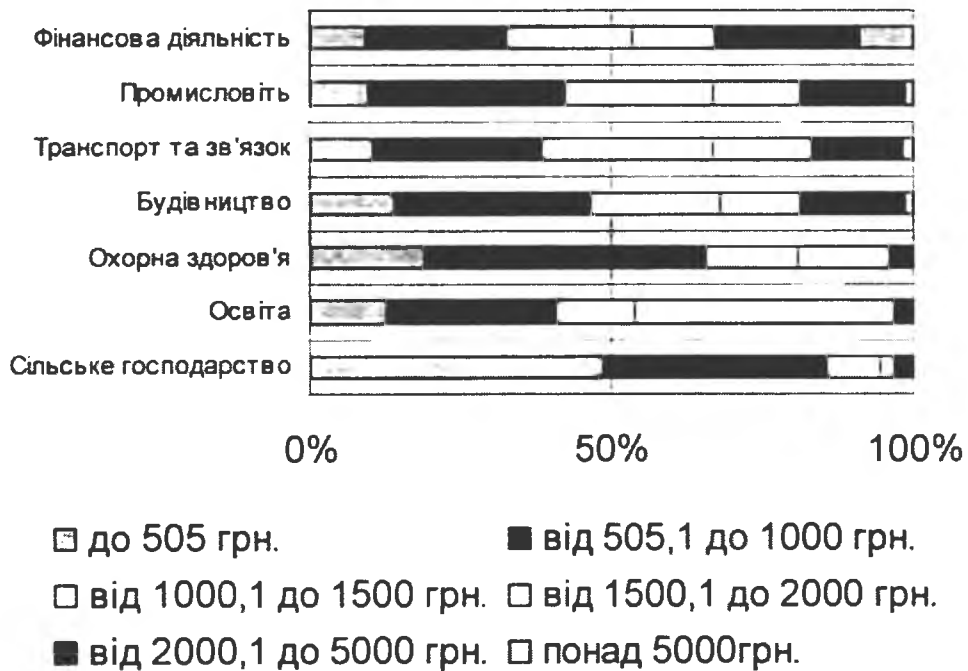

Рис. 3. Розподіл працівників за розмірами нарахованої заробітної плати та видами економічної діяльності (грудень 2006р.), %

кими доходами призводить до значних соціальних видатків бюджету, зростання вимог стосовно заходів соціальної політики, заниження платоспроможного попиту, слабкої інвестиційної спроможності населення та загроз соціальних конфліктів.

У результаті дослідження впливу складових грошових доходів населення на рівень диференціації доходів встановлено, що основний внесок у диференціацію грошових доходів населення здійснює оплата праці (60,7%). Встановлена залежність диференціації грошових доходів населення на три чверті від оплати праці та доходів від підприємницької діяльності підкреслює, що першочергове значення для регулювання диференціації грошових доходів має реформування системи оплати праці.

У системі макроекономічних пропорцій структура ВВП за категоріями доходу характеризує первинний розподіл між факторами виробництва. Частка оплати праці у ВВП є одним із найважливіших показників економічного добробуту та важливим критерієм соціальної орієнтованості економіки. В Україні низький рівень оплати праці більшості працюючих обумовлений її низькою часткою в структурі ВВП за категоріями доходу. Починаючи з 1991 року вона суттєво знизилась за рахунок зростання частки прибутку та змішаного доходу – у 2004 році в структурі ВВП прибуток перевищив частку оплати праці, що є свідченням деформації пропорцій первинного розподілу доходів. Співставлення темпів зміни продуктивності праці, ВВП та реальної зарплати за роки трансформації свідчить, що низька частка оплати праці в ВВП не пояснюється низькою продуктивністю. Протягом 1995 – 2005 рр. продуктивність праці зростала випереджальними темпами в порівнянні зі зростанням заробітної плати. Отже, для регулювання оплати праці з метою зменшення диференціації грошових доходів населення необхідно: по-перше, підвищити частку оплати праці в структурі ВВП, оскільки деформація пропорцій первинного розподілу доходів є основною причиною низького рівня заробітної плати більшості працюючих; по-друге, синхронізувати динаміку змін ВВП, заробітної плати та продуктивності праці: ретроспективний аналіз макроекономічних показників свідчить про відсутність тісного взаємозв'язку між рівнем продуктивності праці, розміром заробітної плати та часткою оплати праці у структурі ВВП; по-третє, підви-

щити рівень мінімальної заробітної плати, який сьогодні не забезпечує навіть фізіологічного прожиткового мінімуму.

Аналіз диференціації регіонів за рівнем економічного потенціалу і грошових доходів населення свідчить, що протягом 1996-2005 років регіональна диференціація населення за ознакою матеріального забезпечення відбувалась на фоні значно меншої диференціації областей за їх економічним потенціалом (диференціація за рівнем грошових доходів майже вдвічі перевищувала диференціацію областей за валовою доданою вартістю).

Особливістю регіональної диференціації за даний період є перевищення темпів зростання коефіцієнту варіації над темпами зростання грошових доходів і заробітної плати при незначній різниці між областями за купівельною спроможністю грошей. Фактично, різниця у грошових доходах

населення між областями збільшувалась швидше, ніж відбувався розрив у їх економічному потенціалі й зростання рівня доходів громадян. Подібна тенденція свідчить про небезпечну ситуацію, в результаті якої диференціація доходів за областями супроводжується зниженням реального життєвого рівня населення. Починаючи з 2001 року, тенденції в регіональній диференціації доходів змінились: при зростанні розривів у економічному потенціалі між областями відмінності в доходах зростали меншими темпами, основним чинником диференціації були відмінності в заробітній платі (табл. 1).

Для встановлення взаємозв'язку між розвитком економіки та рівнем диференціації грошових доходів було здійснено оцінку впливу макроекономічних показників на індекс Джині та розроблено економетричну модель. Було визначено кількісні параметри впливу на диференціацію грошових доходів населення таких макроекономічних показників, як середньорічний темп зростання ВВП, індекс споживчих цін, індекс реальних доходів населення, індекс реальної середньомісячної заробітної плати, питомої ваги соціальних трансфертів у ВВП, співвідношення мінімальної заробітної плати до величини прожиткового мінімуму, чисельності безробітних, демографічного навантаження на працююче населення, продуктивності праці.

На основі кореляційно-регресійного аналізу встановлено, що інфляція й безробіття не є

Показники диференціації за розмірами ВДВ, грошових доходів населення і заробітної плати

Коефіцієнт варіації, %	Роки										
	1990	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005
За розміром валової доданої вартості		4,50	0,П	1,97	4,71	6,72	4,03	436	6,57	7,04	5,47
За розміром середнього грошового	0,2	1,20	4,64	3,76	2,84	6,92	5,29	6,64	2,65	3,04	-
За розміром заробітної плати, на штатного працівника	23	9,52	0,53	3,32	4,90	7,31	6,70	4,94	2,91	2,30	1,11

Джерело: розраховано на основі регіональних показників за даними Держкомстату України.

визначальними факторами диференціації грошових доходів в Україні, тобто зайнятість не є гарантією отримання відповідного рівня доходу. Причинами такої ситуації є, по-перше, ослаблення прогресивного впливу трансфертів на розподіл доходів через зниження частки окремих трансфертів (таких, як допомога сім'ям) та підвищення концентрації частки пенсій, по-друге, помилки у включенні чи виключенні з переліку отримувачів соціальної допомоги тих, хто у першому випадку не потребують, а в іншому – тим, яким допомога необхідна, що викликає потребу у застосуванні адресної соціальної допомоги. Такі результати аналізу свідчать, що тільки за умови ефективної державної політики, спрямованої на економічне зростання, підвищення доходів усіх категорій населення та реформування системи оплати праці, можливе зменшення диференціації доходів населення.

Постає проблема здійснення конкретних заходів щодо підвищення ролі держави в регулюванні диференціації грошових доходів населення.

По-перше, необхідно встановити мінімальну заробітну плату на рівні, не нижчому за прожитковий мінімум, з урахуванням реального економічного зростання, збереження міжкваліфікаційних співвідношень в оплаті праці, передбачених галузевими угодами й колективними договорами підприємств. По-друге, з метою зменшення податкового тиску на доходи мало-забезпечених верств працюючого населення та підвищення їх доходів доцільно застосовувати прогресивну шкалу оподаткування доходів фізичних осіб. По-третє, підвищення ефективності діючої системи трансфертних платежів можливо досягнути шляхом підвищення адресності соціальних виплат. Паралельно з рефор-

муванням системи соціальних виплат та пільг, необхідно створювати умови для продуктивної зайнятості, що стане джерелом підвищення заробітної плати та доходів населення, економічного зростання, зменшення бідності та диференціації грошових доходів.

У позабюджетній сфері регулювання оплати праці та її диференціація відбувається шляхом реалізації соціального діалогу, що передбачає погодження дій уряду, роботодавців та найманих працівників. На сучасному етапі система соціального діалогу в Україні потребує удосконалення з метою подолання формалізму під час укладення угод і договорів, наповнення їх конкретним змістом відповідно до існуючих соціально-трудова відносин, створення надійних правових механізмів захисту інтересів найманих працівників.

Зростання рівня оплати праці та підвищення частки заробітної плати у виробленому продукті можна забезпечити на основі підвищення ефективності виробництва. Підвищення продуктивності праці на підприємствах недержавного сектору можливе шляхом визначення в колективному договорі показників приросту заробітної плати на кожний відсоток зростання продуктивності праці чи обсягу виробленої продукції. Підвищення оплати праці можна досягнути за допомогою законодавчо оформленої системи гарантованої участі працюючих у розподілі доходів підприємств чи перерахування надприбутку підприємств у бюджет за допомогою рентних (акцизних) платежів і податку на майно з урахуванням рентабельності. Це надасть можливість державі розширити податкову базу, зменшити кількість громадян, що потребують соціального захисту, збільшити відрахування до пенсійного фонду. Крім того, підвищиться споживчий попит населення, що

є рушійною силою ринку. У кінцевому результаті з'являється можливість економічного зростання та формування потужного середнього класу.

Соціальними наслідками глибокого розширення суспільства в Україні є ще більша поляризація суспільства, посилення економічної незахищеності, підрич демократичних принципів, маргіналізація суспільства, а також зростання насильства й порушення соціальної рівноваги. Існування таких проблем вимагає посиленого втручання держави в регулювання диференціації грошових доходів населення України та вдосконалення діючого механізму її регулювання.

Механізм регулювання диференціації грошових доходів населення є цілісною системою доцільно спрямованих заходів впливу на процес розподілу та перерозподілу доходів населення у вигляді методів, інструментів та важелів, здійснюваних з метою згладжування надмірної диференціації та підвищення рівня життя населення. Організаційна будова механізму регулювання диференціації доходів населення має мати трьохрівневу структуру. На першому рівні діють методи регулювання (економічні, правові, погоджувальні та адміністративні), які виступають як способи впливу держави на розподіл і перерозподіл грошових доходів. Другий рівень – це інструменти механізму регулювання диференціації доходів, які є засобами, що застосовуються для виконання завдань, передбачених політикою розподілу й перерозподілу доходів. Третій структурний елемент – важелі, які діють у межах інструменту, вони впливають з нього та конкретизують його функціонування у механізмі регулювання диференціації доходів населення (розмір мінімальної заробітної плати, прожиткового мінімуму, неоподаткованого мінімуму, ставка податку з доходів фізичних осіб, тарифні коефіцієнти, розміри соціальних виплат і пільг, норми та нормативи споживчих бюджетів, робочого часу тощо).

Перешкоди на шляху соціально-економічного розвитку зумовлені наслідками зазначених диспропорцій нині діючої в Україні моделі оплати праці. Це полягає, зокрема, в наступному:

а) надмірна диференціація в доходах громадян призводить до посиленого відтворення соціальної нерівності, розшарування та соціального напруження, зрештою – перманентної політичної напруженості;

б) високий рівень нерівності в суспільстві обумовлює високий рівень бідності, який, в свою чергу, призводить до маргіналізації суспільства і соціальної девіації;

в) стабільне збереження загального низького життєвого рівня через зниження заробітної плати збільшує потребу в соціально-економічних витратах держави, відволікаючи потенційні ресурси розвитку.

IV. Висновки. Виходячи з наведеного вище, в сучасних умовах задля радикального поліпшення життєвого рівня сільського населення економічних і соціальних тенденцій на ринку праці має бути здійснений комплекс узгоджених заходів. Провідними напрямками реформування ринку праці повинні стати трансформація оплати праці та удосконалення системи регулювання ринку праці. Для пом'якшення гостроти виявлених проблем необхідно:

– доповнити практику регулювання оплати праці шляхом підвищення мінімальної заробітної плати; реформуванням заробітної плати у напрямі переходу від визначення ціни праці як вартості засобів для особистого споживання працівника до визначення реальної ціни робочої сили як вартості засобів, необхідних для повноцінного розширеного відтворення працюючої людини і членів її сім'ї;

– перейти на модель економіки з високою вартістю робочої сили;

– розширити можливості отримання населенням офіційних основних і додаткових доходів;

– виправити допущені викривлення в оплаті праці за видами економічної діяльності.

1. Бандур С. І., Заяць Т. А., Куценко В. І. та інші / Соціальний розвиток України: сучасні трансформації та перспективи / РВПС НАН України. – Черкаси: Брама-Україна, 2006. – 619 с.

2. Гесць В. М., Александрова В. П., Артёмова Т. І. та інші / Економіка України: стратегія і політика довгострокового розвитку / Ін-т економічного прогнозування НАН України / За ред. В. М. Гейця. – К.: Фенікс, 2003. – 1006 с.

3. Людський розвиток в Україні: можливості та напрями соціальних інвестицій / НАН України; Інститут демографії та соціальних досліджень; Державний комітет статистики України / За ред. Е. М. Лібанової. – К., 2006. – 356 с.

4. Куценко В. Л., Остафійчук Я. В. Трансформації соціальної сфери України: регіональний аспект / За ред. СІ. Дорогунцова. – К.: Основи, 2005. – 400 с.

5. Закон України «Про оплату праці» // Закони України. – К.: Інститут законодавства Верховної Ради України. – 1997. – Т. 8.

6. Закон України «Про прожитковий мінімум» // Урядовий кур'єр. – 1999. – № 154. – 18 серпня. Основні показники соціального розвитку України (станом на 1 січня 2006 року та деякими подальшими змінами) // Київ: Федерація профспілок України. – 2006.

7. Мінімальна гарантована заробітна плата в країнах Європейського Союзу // Єдність. Інформаційний вісник Профспілки працівників освіти і науки м. Києва. – 2005. – № 6.

8. Праця в Україні у 2005 році: Стат. збірник. – К.: Держкомстат. України. – 2006.

In the article probed differentiation of population of Ukraine after pay both after the types of activity and after the regions of dwelling. Basic disproportions of presently operating model of payment of labour are marked, the ways of transformation of payment of labour are indicated.

УДК 314.18 : 316.42 (477)

Дробко Т. М.

ЛЮДСЬКИЙ РОЗВИТОК: СУТЬ ТА ГОЛОВНІ ЧИННИКИ ЗРОСТАННЯ ЙОГО РІВНЯ

У статті узагальнено теоретичні аспекти визначення понять людський розвиток та концепція людського розвитку. Визначено та охарактеризовано основні проблеми людського розвитку в Україні та проаналізовано головні чинники, які здійснюють найбільший вплив на рівень людського розвитку.

Ключові слова: людський розвиток, концепція людського розвитку, людський потенціал, рівень освіти, рівень людського розвитку.

I. Вступ. Значення питання людського розвитку в сучасному світі постійно зростає у зв'язку з посиленням соціальної орієнтації економіки у розвинутих країнах та загостренням проблем нерівномірності розвитку населення.

Згідно з сучасними принципами формування ефективної соціально-економічної стратегії демократичних держав забезпечення пріоритету людського розвитку займає одне з провідних місць. Досягнення цієї мети передбачає створення сприятливого з позицій людського розвитку середовища – економічного, політичного, екологічного.

Дослідження проблем розвитку людського розвитку та людського потенціалу є порівняно новим науковим напрямом економічної науки. Проте, на сьогодні вже існують певна методологічна, методична та інформаційна бази з цього питання. Значний внесок у розробку теоретичних та практичних аспектів дослідження людського розвитку належать зарубіжним вченим – А. Сену, С. Валентею, О. Кузнецовій, Л. Нестерову, А. Саградову. В Україні питаннями концепції людського розвитку та його проблемами займається велике коло науковців, зокрема серед них: О. Грішнова, Е. Лібанова,

О. Макарова, О. Палій, С. Пирожков, В. Стещенко, А. Колот та інші.

З метою сприяння підвищення людського розвитку, урахування регіональних відмінностей у рівнях людського розвитку та його базових аспектів потребують розробки та обґрунтування на рівні державної політики. Недосконала державна політика цього напрямку може призвести до подальшого його зниження, загострення диспропорцій у розвитку регіонів країни.

II. Постановка завдання. Метою статті є пояснити основну ідею й логіку концепції людського розвитку, з'ясувати взаємозв'язок економічного зростання, рівня освіти і людського розвитку, проаналізувати динаміку показників людського розвитку в Україні та її місце в світі.

III. Результати дослідження. Глобальна концепція людського розвитку історично й логічно виникла на базі теорії людського капіталу й стала одним з найкращих досягнень людської цивілізації. На відміну від теорії людського капіталу, яка доводить економічну доцільність удосконалення людини саме як чинника виробництва, концепція людського розвитку виходить з первинної самоцінності розвитку людини, з того, що виробництво існує заради розвитку людей, а не люди – заради розвитку виробництва [1].

Актуальність проблеми зростає з моменту здобуття Україною незалежності та відмови від старої соціально-економічної системи. Постає питання про вибір стратегії подальшого розвитку держави. Необхідність проведення економічних реформ з орієнтацією на зростання добробуту народу зумовило обрання концепції сталого людського розвитку як основи подальшо-